

Instytut Filologii Słowiańskiej
UMCS

ROMAN LEWICKI

*Eksperymentalne badanie tekstu tłumaczonego.
(Problem konotacji obcości)*

Étude expérimentale du texte traduit. (Problème de la connotation et de l'étrangeté)

Pomimo dość dawnej tradycji stosowania metod eksperymentalnych w praktyce językoznawczej, datującej się od początków obecnego stulecia, a więc od zarania językoznawstwa strukturalistycznego, w lingwistycznych badaniach przekładu jak na razie tylko z rzadka korzysta się z tej metody badawczej. Dziwne to, jeżeli wziąć pod uwagę, że prace przekładoznawcze nader często opierają się na wrażeniu badacza, na którym jest on skłonny opierać swe sądy; element oceny jest wszak wyjątkowo trudny do uniknięcia w tej dziedzinie uprawiania nauki (pomijając już fakt, że odrębnym problemem pozostaje określenie obiektywnych, tj. naukowych fundamentów krytyki przekładu). U podstaw wdrożenia metod eksperymentalnych w językoznawstwie leżało dążenie do obiektywizacji badania i uniezależnienia się od idiolektu samego autora. Jeden z klasyków językoznawstwa w Rosji Lew Szczerba w szkicu *О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании* uznaje wysoką przydatność metod eksperymentalnych w pracy lingwisty; polega ona jego zdaniem na możliwości ustawicznego weryfikowania konstruowanych modeli i formułowanych twierdzeń na coraz to nowym materiale językowym (Ščerba 1931).

Pierwsze zastosowanie metody eksperymentalnej w lingwistyce przekładu miało miejsce przy dość szczególnej okazji — ekspertyzy w procesie sądowym o plagiat przekładu (sprawę opisuje szczegółowo wraz z metodami

konstruowania ekspertyzy Recker 1968). W latach nowszych na uwagę zasługują prace Kingi Klaudy, w których próbuje ona za pomocą metod eksperymentalnych wykazać odrębność i rozpoznawalność tekstów tłumaczonych w porównaniu z nie tłumaczonymi, a zatem specyficzność doboru środków językowych przy tworzeniu przekładu (patrz przede wszystkim: Klaudy 1993). Ponadto już przed kilkunastoma laty wskazywano na możliwość wyzyskania metod ankietowych w postulowanych badaniach porównawczych przekładów z tekstami paralelnymi w języku przekładu: „Представляется плодотворным использовать в переводческих исследованиях процедуру опроса информантов, хорошо известную в языкознании” (Komissarov 1973:27).

Niniejsze opracowanie ma na celu propozycję jeszcze jednego zastosowania metody eksperymentalnej do badań przekładoznawczych. Chodzi mianowicie o problem tej specyficznej cechy tekstów tłumaczonych, jaką jest zdolność do wywoływania u odbiorcy skojarzeń z obcymi krajami, kulturami, językami, co jest następstwem obecności w nich jednostek oraz cech bezpośrednio lub pośrednio odsyłających do semantycznej i/lub formalnej przestrzeni poza językiem przekładu. Powoduje to wprowadzenie do tekstu sensów, wywołujących u odbiorcy przekładu poprzez swą niezwykłość, niezgodność z jego doświadczeniem, mniej lub bardziej skonkretyzowane odczucie obcości. Lingwistycznie odczucie to da się określić i skategoryzować jako element struktury informacyjnej tekstu (zaktualizowanego znaczenia tekstowego jednostek) o charakterze konotatywnym. Na jego określenie używam terminu *konotacja obcości*. Zjawisko to omawiam szeroko w książce *Konotacja obcości w przekładzie*, reprezentując pogląd, iż jest ono jedną z cech gatunkowych przekładów — konsekwencją jego wtórnego językowo charakteru (Lewicki 1933:17–30, zwł. 22–24). Jak zwykle, gdy obiektem badania jest konotacja, konieczne jest nadzwyczaj skrupulatne unikanie możliwej subiektywności sądów na skutek ich oparcia wyłącznie na odczuciach samego badacza, co groziłoby zastąpieniem opisu języka opisem idiolektu. Dążenie do maksymalnego zobiektywizowania wyników jest w tej sytuacji konieczne. Wskutek intuicyjności wywoływania wszelkiego typu konotacji stopień subiektywizmu w ocenie cech tekstowych, które ewentualnie mogłyby ją wywoływać, jest znaczny. Stąd też konieczne jest włączenie do badania metod uwzględniających społeczny charakter generowania i odbioru wszelkich komunikatów językowych. Jedną z takich metod jest ankietowanie. Metoda ta, właściwa, jak wiadomo, głównie badaniom socjologicznym, pozwala ustalić preferencje i stopień tolerancji odbiorców wobec poszczególnych elementów tekstowych — nośników konotacji obcości, jak również w odniesieniu do zjawiska egzotyzacji tekstu przekładu w ogóle.

Konieczność zwrócenia się ku eksperymentowi powstaje zwłaszcza w tych wypadkach, gdy opis jednostek tekstu tłumaczonego za pomocą źródeł leksykograficznych okazuje się niewystarczający; dzieje się tak wówczas, gdy:

1. Przekonanie samego badacza o konotacji obcości obecnej w danej jednostce nie znajduje potwierdzenia w jej opisie leksykograficznym.

2. Jednostka badana ma różne (sprzeczne) zakwalifikowanie w słownikach.

3. Jednostka badana nie jest obecna w słownikach.

4. Jednostka badana nie daje się ująć w kategoriach leksykalnych, a zatem słowniki nie mogą jej zarejestrować (np. struktury składniowe, niektóre odtwarzalne jednostki ponadleksykalne).

Ponadto argumentacja leksykograficzna nie ma zastosowania w wypadku, gdy nośnikami konotacji obcości są nie jednostki (linearne) tekstu, lecz jego cechy strukturalne, na przykład wyznaczające „sztywny” typ/gatunek tekstu (w sytuacji nieidentyczności wyznaczników strukturalnych typu/gatunku w obu językach).

Istotnym walorem badania ankietowego jest możliwość zadania respondentom materiału zawierające różnego typu sygnały konotacji obcości i wnioskowania na podstawie ich reakcji o efektywności jej wywoływania przez poszczególne typy.

Wszystkie przedstawione tu argumenty przemawiają za celowością zwrócenia się ku metodzie eksperymentalnej w badaniu odbioru tekstu tłumaczonego. Jednocześnie decyzja o jej zastosowaniu stawia wysokie wymagania co do metody przeprowadzenia testów.

OPIS TESTU

Badaniom testowym poddani zostali studenci kierunków humanistycznych uniwersytetów w trzech krajach: Polsce, Rosji i Niemczech. Dla osób tych językiem ojczystym (pierwszym) był odpowiednio polski, rosyjski lub niemiecki. W związku z tym wykorzystano w konstrukcji testów materiał z trzech języków docelowych; przygotowano trzy identycznie skonstruowane wersje językowe testu: polską, rosyjską i niemiecką. Zrezygnowano przy tym z ankietowania osób studiujących neofilologie obce, aby uniknąć szczególnego stosunku uczestników eksperymentu do cech jakiegoś języka obcego w wyniku „skrzywionego” zawodowo odbioru tekstów tłumaczonych. Wiek uczestników eksperymentu był podobny (ok. 20 lat), kryterium płci nie brano pod uwagę. Każda z grup liczyć miała w założeniu 50 osób, łącznie więc

150 osób. Wszyscy uczestniczyli w eksperymencie na zasadach całkowitej dobrowolności.

Respondentów poinformowano na wstępie, że test służy badaniom języka przekładów i że wobec tego przedstawiane fragmenty tekstów pochodzą z autentycznych opublikowanych przekładów. Celem tej informacji było wzbudzenie u nich odniesienia do normy przekładu w odbiorze przedstawianych fragmentów. Chodziło bowiem o ustalenie tolerancji i preferencji określonych rozwiązań translatorskich i ich typów, a więc postrzegania oblicza językowego przekładów, a nie jakichkolwiek tekstów. Nie ujawniano natomiast celu badania, tj. testowania konotacji obcości. Polecenia były więc tak szeroko sformułowane, że wykluczały „reakcję tropienia” tych elementów tekstów, które są przedmiotem zainteresowania badacza. Otrzymane rezultaty byłyby wówczas zafałszowane — respondenci chętnie doszukiwaliby się ich, czego zapewne nie czyniliby w toku normalnego czytania przekładu, które następuje wszak w zasadzie bez uczulenia na konkretne zjawiska językowe. W toku opracowywania wyników nastąpił w związku z tym znaczny odsiew informacji skądinąd być może ciekawej, lecz nie związanej z tematem podjętych badań.

Objętość testu była różna w zależności od wersji językowej — największa w wersji polskiej, nieco mniejsza w rosyjskiej, najmniejsza w niemieckiej (tu brak zadania 2 z części I), co odzwierciedlało proporcje w zasobie zebranego materiału.

Każdy test składał się z dwóch zasadniczych części: 1. części tekstowej, w której uczestnikom przedstawiono fragmenty autentycznych tekstów z zebranego materiału; 2. części elicytacyjnej, w której uczestnicy ustosunkowywali się do konkretnych jednostek tekstów, zaczerpniętych z zebranego przez mnie materiału. W tej części zastosowałem zasady testu elicytacyjnego, opracowane po raz pierwszy przez Randolpha Quirka i Jana Svartvika (Quirk/Svartvik 1966), a następnie rozwinięte przez Jana Rusieckiego (Rusiecki 1987).

Szczegółowy opis części elicytacyjnej przeprowadzonego testu oraz jej wyników znalazł się w opublikowanej już książce (Lewicki 1993:138–150, 158–169). Z tego względu w niniejszym omówieniu skupię się na części tekstowej, która we wspomnianym opracowaniu została omówiona bardzo skrótowo.

Część ta zawierała dwa zadania. Pierwsze zadanie polegało na oszacowaniu, które z podanych 4–6 fragmentów pochodzą z przekładów, a które z tekstów oryginalnych, tj. nie przetłumaczonych z innego języka. Wykorzystano tu fragmenty opublikowanych przekładów oraz tekstów oryginalnych; niekiedy w celu skonfrontowania wyników (także otrzymania wyniku ne-

gatywnego) testowałem oryginał i przekład tego samego tekstu w dwóch różnych wersjach językowych testu. Celem zadania było ustalenie, czy potwierdzi się przypuszczenie o zauważalnej różnicy oblicza językowego tekstów tłumaczonych i nie tłumaczonych; oczywiście w przekładach wystąpiły nośniki konotacji obcości, których brakło we fragmentach tekstów oryginalnych. Nietrudno zauważyć, że tak sformułowany cel eksperymentu mieści się w nurcie innych badań o podobnych założeniach, np. wzmiankowanych badań K. Klaudy; jego swoistość polega na przetestowaniu w charakterze bodźców rozróżniających tych jednostek i cech strukturalnych tekstów, które są nośnikami konotacji obcości.

W zadaniu drugim proszono o wskazanie, co w przedstawionych tekstach nie podoba się uczestnikowi, razi go, i o poprawienie tekstów według własnego upodobania wraz z krótkim uzasadnieniem. W tekstach przedstawionych do oceny były reprezentowane różnorodne nośniki konotacji obcości. Tu dążyłem do ustalenia, czy niektóre konkretne środki wprowadzające do przekładów konotację obcości są akceptowane, czy odrzucane. Oczekiwałem, że respondenci wskażą pewne jednostki, w których upatrywałem (nie zawsze zaświadczoną przez źródła leksykograficzne) konotację obcości, co po pierwsze, pozwoli mi potwierdzić to zaklasyfikowanie, a po drugie, ujawni brak ich tolerancji w tekście przekładu.

Oto zadania tej grupy z polskiej wersji testu.

A. Które z poniższych tekstów są Twoim zdaniem przekładami, a które tekstami oryginalnymi (nie przetłumaczonymi z innego języka)?

1. Jest to opowiadanie o pewnym początkującym nauczycielu, który z lęku przed ostatecznym usamodzielnieniem się zawodowym kupił sobie bilet kolejowy i bez jakiegokolwiek celu jeździł przez miesiąc w najróżniejszych kierunkach.

2. Tom I opisuje okres do 1919 roku włącznie. Tu autor poświęca szczególną uwagę działalności generała P. i jego ludzi. Tom II obejmuje okres międzywojenny i omawia stosunki wewnętrzne w obozie sanacyjnym.

3. We wznoszonych obecnie budynkach kuchnie obudowane należą coraz częściej do standardowego wyposażenia. Handel oferuje kuchnie obudowane w wielu wariantach różniących się stylem, jakością, no i, oczywiście, ceną. Wydatek związany z nabyciem takiej kuchni zależy w znacznej mierze od rodzaju i liczby elementów, które zamierza się kupić.

4. Z tymi problemami autor konfrontuje nieustannie swego protagonistę, nimi też zajmował się wykształcony historyk, Sten Nadolny, przez wiele lat. Twórca ten, urodzony w 1942 roku, zdobył literacki rozgłos po raz pierwszy w roku 1983.

5. Jedną z ważnych ról kadry kierowniczej w rozwijaniu działalności gospodarczej jest stwarzanie warunków sprzyjających pełnemu wykorzystaniu energii twórczej pracowników. Zadanie to sprawia wiele trudności kierownictwu, a przyczyną takiej sytuacji jest niewłaściwy styl kierowania. Doskonalenie tego stylu powinno odbywać się w oparciu o dogłębną analizę stanu istniejącego, analizę prowadzoną zgodnie z określoną metodologią. Teoretyczne założenia tej metodologii stanowią treść niniejszego artykułu.

6. Zawartość torebki wsypać do 1 litra wrzącej wody. Dokładnie wymieszać. Gotować na małym ogniu 20 min.

B. Co Ci się nie podoba (razi) w sformułowaniu poniższych tekstów? Popraw, krótko uzasadnij.

1. Sytuacja na rynku pracy przedstawia się dość krytycznie, jeśli chodzi o młodych ludzi poniżej 20. roku życia i z drugiej strony — jeśli chodzi o ludzi, którzy przekroczyli 58. rok życia: zwolnieni z pracy, niełatwo znajdują oni nowy job. Wielu spośród 91,5 tys. starszych wiekiem pracobiorców, którzy w 1987 roku byli bez pracy, zamierza odczekać co najwyżej dwa lata, a następnie, po ukończeniu 60. roku życia, przejść na przedemeryturę.

2. Spotykamy się tu z meblami zaprojektowanymi przez nowoczesnych designerów lub z tradycyjnymi meblami „w stylu rustykalnym”, z oknami bez firanek i z firankami, z kafelkami bez wzorów i z wzorami.

3. Panie profesorze Reinhold, panie doktorze Eppler, dziękujemy za tę interesującą rozmowę. Myślę, że wniosła ona dużo do naszego wyobrażenia o dzisiejszych Niemczech.

4. Guriju Iwanowiczu, w Akademii Nauk ZSRR, podobnie jak i w całym kraju, trwa przebudowa. Co wydaje wam się najważniejsze na obecnym jej etapie? Jakie zadania powinny być waszym zdaniem obecnie szczególnie pilne?

W zadaniu I w rzeczywistości przekładami są teksty nr 1, 3 i 4, pozostałe są tekstami oryginalnymi.

Niektóre z tych fragmentów mają odpowiedniki w wersjach rosyjskiej i niemieckiej; oczywiście w tych wypadkach jedna z wersji jest oryginałem, a druga przekładem. I tak w wersji rosyjskiej znalazły się teksty będące fragmentami przekładów, których oryginały przytoczono powyżej pod numerami 2, 5 i 6.

Oczekiwałem w pierwszym zadaniu rozpoznania przekładów po następujących cechach:

* nr 1 — po postpozytywnej przydawce *zawodowym*;

* nr 3 — po użyciu i kilkakrotnym powtórzeniu wyrażenia *kuchnia obudowana* nie w znaczeniu ‘pomieszczenie mieszkalne, służące do przygotowywania posiłków’, lecz ‘trwałe umeblowanie takiego pomieszczenia’, co wyraża się w połączeniach *handel oferuje kuchnie obudowane, nabyciem kuchni obudowanej*;

* nr 4 — po wyrażeniu *wykształcony historyk*, będącym kalką niem. *promovierter Historiker*, w polszczyźnie nie używanym w znaczeniu ‘historyk z wykształcenia’, tj. bez wartościowania, bo sugerującym wówczas istnienie historyków innych niż wykształceni.

W zadaniu drugim oczekiwałem zakwestionowania następujących nośników konotacji obcości:

* nr 1 — zapisu liczebnika porządkowego z kropką: *20. roku życia* (rzadko stosowanego pomimo rekomendacji językoznawców);

— wyrazu *job*, popularnie używanego w dzisiejszym języku niemieckim zapożyczenia z amerykańskiego angielskiego, które jest moim zdaniem w polszczyźnie nie do przyjęcia ze względu na bliskość brzmienia z wyrażeniem nieprzyzwoitym;

— wyrazu *pracobiorców* — kalki niem. *Arbeitsnehmer*, nie funkcjonującego moim zdaniem wówczas (1989) w języku polskim;

— wyrazu *przedemeryturę*, będącego kalką niem. *Vorrente*, któremu odpowiada w polszczyźnie wyrażenie *wcześniejsza emerytura*;

* nr 2 — wyrazu *designerów*, o rdzeniu obcym i polskiej końcówce fleksyjnej, którego hybrydalność wzmacnia obcość zapisu;

* nr 3 — zwrotu do rozmówców zawierającego nazwiska;

* nr 4 — zwrotu do rozmówcy z użyciem imienia i patronimiku oraz formy zaimka *wy* (w znaczeniu liczby pojedynczej).

A teraz wesja rosyjska.

Как Вам кажется, которые из приведенных ниже текстов являются переводами, а которые текстами оригинальными, т.е. не переведенными с другого языка?

1. Одной из важнейших задач руководящих кадров в области развития хозяйственной деятельности является создание условий, способствующих полному использованию творческой энергии работников. Выполнение этой задачи очень не просто, а причиной этого является неправильный стиль управления. Совершенствование этого стиля должно опираться на подробный анализ ситуации, проведенный согласно определенной методологии. Теоретические основы этой методологии являются предметом настоящей статьи.

2. Содержимое пакета всыпать в 1 л. кипящей воды. Варить на медленном огне 20 минут.

3. — Но ведь они голосуют?

— О, да. В большинстве случаев заочно. Голосование осложняется для военнослужащих тем, что они служат часто вдали от родных мест.

4. Том 1 завершается 1919 годом. Здесь автор особое внимание уделяет деятельности генерала П. и его людей. Том 2 охватывает межвоенный период и освещает внутренние отношения в санационном лагере.

5. Здание Академического театра драмы имени А. С. Пушкина было построено в годы 1828–1832 по проекту архитектора К. Росси.

6. Таким образом, налицо угроза развития самоподдерживающегося процесса разрушения экономики: падение прибылей ведет к сокращению инвестиционной активности, а снижение инвестиционного спроса усугубляет общий спад.

Б. Что Вам не нравится (коробит) в формулировке следующих текстов? Исправьте, кратко объясните.

1. Я не могу судить о том, поддерживает ли Советская Армия перестройку или нет. Я не располагаю независимым выходом на советских военнослужащих.

2. Начнем с Варшавы, столицы Польши, города благороднейших традиций борьбы за национальное и социальное освобождение, крупнейшего центра современной промышленности, научной и культурной жизни.

3. И в Люблине, и во всей Польше все еще видны следы борьбы и мученичества польского народа. О преступлениях гитлеровского геноцида напоминает Музей в бывшем лагере смерти — Майданеке.

4. На Люблинщине были образованы первые заповедники природы. В эти годы охране природы стали уделять особое внимание.

5. Предметом поисков исследователя стали секретари короля, среди которых были люди творчества, писатели, ученые, политики.

6. Работы видных представительниц женского харцерства межвоенного периода создают очерк истории женского харцерства от его рождения (скаутство). В книге помещены также биографии начальниц харцерок II Речи Посполитой, иллюстрации, диаграммы, карты и схемы.

W zadaniu I przekładami są fragmenty 1, 2, 3 i 4.

W wersji tej oczekiwałem rozpoznania przekładów (zadanie A) po następujących cechach:

* nr 1 — po wielokrotnym powtórzeniu kataforycznego zaimka wskazującego *этом* (w różnych formach);

* nr 2 — po czasowniku *выспать* zamiast *засыпать*, por. w wersji polskiej *wyspać* w oryginalnym tekście nr 6;

* nr 3 — po replice twierdzącej *О, да*, która jest w mojej ocenie syntaktycznym zapożyczeniem z ang. *Oh, yes!*;

* nr 4 — po połączeniu *...и его людей*, nie stosowanym w języku rosyjskim, zapewne kalce pol. *...i jego ludzi*.

W zadaniu B spodziewałem się negatywnej reakcji na następujące nośniki konotacji obcości:

* nr 1 — wyraz *выход* (*на кого-л.*), w znaczeniu 'kontakt z kimś';

* nr 2 — kolokację *благороднейших традиций*, kalkę pol. *najszlachetniejszych tradycji*;

oraz kolokację *борьбы за национальное и социальное освобождение*, kalkę pol. *walki o wyzwolenie narodowe i społeczne* — oba te wyrażenia należały do kanonu oficjalnych tekstów epoki PRL;

* nr 3 — kolokację *борьбы и мартирологии*, kalkę pol. *walki i martyrologii*;

* nr 4 — formację *Люблинщине* jako na nazwę nie używaną w języku rosyjskim i pomimo paralelizmu z nazwami niektórych regionów Rosji być może niezrozumiałą ze względu na niefunkcjonowanie toponimu *Люблин*; por. pol. *Lubelszczyźnie*;

— kolokację *заповедники природы*, kalkę pol. *rezerwaty przyrody*, nie używaną w języku rosyjskim (właśc.: *природные заповедники*);

* nr 5 — kolokację *люди творчества*, nie używaną w języku rosyjskim, powstałą być może pod wpływem pol. *ludzie nauki, ludzie teatru, ludzie sztuki* itp. (choć nie ma *ludzi twórczości*);

* nr 6 — wyrazy *харцерства, харцерок* jako niezrozumiałe barbaryzmy (pomimo ich podawania w niektórych słownikach dwujęzycznych);

— wyrazy *начальниц* w znaczeniu pol. *naczelnik* w odniesieniu do systemu harcercskiego, który jest tu niewłaściwy, bo ma inne znaczenie w języku rosyjskim ('przełożona służbowa, szefowa');

— wyrażenia *II Речи Посполитой*, które może być niezrozumiałe mimo funkcjonowania w języku rosyjskim nazwy *Речь Посполитая* na oznaczenie Rzeczypospolitej szlacheckiej (Obojga Narodów); liczebnik porządkowy przy tej nazwie może być niezrozumiały.

W wersji niemieckiej test zawierał tylko jedno zadanie tekstowe. Oto ono.

Was gefällt Ihnen an folgenden Texten nicht (fällt auf, paßt nicht)? Versuchen Sie, es zu korrigieren und kurz zu erklären:

1. Auf dem Banner Leningrads befinden sich die höchsten Aufzeichnungen der Heimat.

2. Die Polychromie zeigt bedeutende Persönlichkeiten aus der Geschichte Polens, u.a. die selige Kinga mit Bolesław Wstydlivy, die hl. Jadwiga mit Przemysław und Władysław Łokietek, den hl. Adalbert mit Mieszko I., Bolesław Chrobry und Dąbrowka, Kasimir den Grossen, die Königin Jadwiga, Władysław Jagiełło, Sigismund den Alten, Stephan Batory, Władysław IV, Johannes Kasimir d. Jagiellonen, Johannes III. Sobieski, Mikołaj Kopernik, Jan Kochanowski, Tadeusz Kościuszko, Adam Mickiewicz u.a.

3. Auf dem Gelände des Klosters befinden sich gleich am Eingang Nekropolen, wo viele hervorragende russische Wissenschaftler und Kulturschaffende bestattet sind, so der universelle Gelehrte aus dem 18. Jahrhundert M. Lomonosow, die Architekten A. Sacharow, A. Woronichin, C. Rossi, G. Quarenghi, die Komponisten M. Glinka, P. Tschaikowski, A. Rubinstein, die Schriftsteller I. Krylow und F. Dostojewski. Viele Grabmäler sind von hohem künstlerischem Wert.

4. Die Skulptur wurde von dem Steinmetzen Samson Suchanow, dem Wologdaer Bauern, ausgeführt.

5. Herr Professor Reinhold, Herr Doktor Eppler, wir danken Ihnen für das interessante Gespräch.

Tu oczekiwałem zakwestionowania następujących nośników konotacji obcości:

* nr 1 — połączenia *Aufzeichnungen der Heimat*, użytego pod wpływem ros. połączenia *награды Родины*, które ma znaczenie 'odznaczenia państwowe' i było powszechnie używane w tekstach publicystycznych o wzniosłym charakterze; ani samo analogiczne połączenie nie istnieje w języku niemieckim, ani nie sposób domyślić się założonego w oryginale znaczenia.

* nr 2 — szeregu imion własnych w wariantach polskich (nie zaadaptowanych) obok innych, zaadaptowanych, i nie przetłumaczonych przydomków obok innych, przetłumaczonych;

* nr 3 — niczego, ponieważ formy użytych imion własnych są zgodne z normą języka niemieckiego; imiona te jednak są obce i mało znane, a więc reakcja jest niewiadoma;

* nr 4 — formacji słowotwórczej *Wologdaer*, utworzonej według produktywnego typu derywacyjnego od obcego rdzenia (znajomość nazwy własnej była mało prawdopodobna);

* nr 5 — niczego, bo to oryginał, lecz służy do porównania z tekstem nr 3 z wersji polskiej (jego przekładem).

WYNIKI TESTU

Otrzymano 50 rozwiązań w wersji polskiej, 50 rozwiązań w wersji rosyjskiej i 18 rozwiązań w wersji niemieckiej. Łącznie zatem w eksperymencie wzięło udział 118 respondentów.

ZADANIE A

W wersji polskiej:

Tekst 1 jako przekład rozpoznały 32 osoby;

Tekst 2 jako oryginał rozpoznało 29 osób;

Tekst 3 jako przekład rozpoznały 23 osoby;

Tekst 4 jako przekład rozpoznały 42 osoby;

Tekst 5 jako oryginał rozpoznało 40 osób;

Tekst 6 jako oryginał rozpoznało 45 osób.

Zatem najłatwiej rozpoznawalne okazały się teksty nr 6 i 4. Co do tekstu nr 6, to zgodnie z oczekiwaniami nie zawierał on żadnych sygnałów obcości; natomiast tekst 4 zawierał wyrażenia *wykształcony historyk*, które miało spowodować rozpoznanie go jako przekładu. Najtrudniej rozpoznawalny okazał się tekst nr 3, co oznacza, że użycie wyrażenia *kuchnia obudowana* nie razi respondentów.

W wersji rosyjskiej:

Tekst 1 jako przekład rozpoznało 19 osób;

Tekst 2 jako przekład rozpoznało 17 osób;

Tekst 3 jako przekład rozpoznało 38 osób;

Tekst 4 jako przekład rozpoznały 43 osoby;

Tekst 5 jako oryginał rozpoznały 34 osoby;

Tekst 6 jako oryginał rozpoznało 20 osób.

Zatem najłatwiej rozpoznawalne okazały się teksty nr 4, 3 i 5. Zda się potwierdzać konotacja obcości użytych w przekładach wyrażen: *u ego модети*; *O, da*. Potwierdziło się akceptowanie oznaczenia osoby

za pomocą nazwiska poprzedzonego inicjałem imienia (ew. i patronimiku). Słabsza rozpoznawalność tekstu 6 (oryginału) zapewne została wywołana przez jego nasycenie terminologią, bowiem jest to tekst specjalistyczny. Okazało się, że cecha składniowa jest trudniej rozpoznawalna (tekst 1), choć nie niewidoczna. Zwraca uwagę porównanie rozpoznania tekstu 2 z tekstem 6 w wersji polskiej: wskazuje ono na konotację obcości wyrażenia *всѣматъ в* użytego w przekładzie przepisu kulinarnego.

Ogólnie rozpoznawalność okazała się raczej wysoka:

		wersja polska	wersja rosyjska
6 trafnych rozpoznań	—	6 osób	brak
5 trafnych rozpoznań	—	17 osób	1 osoba
4 trafne rozpoznania	—	17 osób	27 osób
3 trafne rozpoznania	—	9 osób	11 osób
2 trafne rozpoznania	—	1 osoba	9 osób
1 trafne rozpoznanie	—	brak	2 osoby
0 trafnych rozpoznań	—	brak	brak

Różnice w wynikach obu wersji językowych trudno mi wytłumaczyć inaczej niż faktem, że respondenci mieli do czynienia z innymi tekstami w każdej z nich, co właściwie pozbawia takie porównanie sensu. Ogólnie można stwierdzić, że stopień rozpoznawalności poszczególnych tekstów jako przekładów bądź oryginałów wykazuje zależność od występowania w nich nośników konotacji obcości. Jednocześnie jest on znacznie zróżnicowany w zależności od konkretnych występujących w przekładach nośników konotacji obcości; w szczególności stwierdza się, że nośniki leksykalne bardziej sprzyjają rozpoznawalności przekładów niż składniowe. Test pozwolił zweryfikować (potwierdzić bądź zanegować) występowanie konotacji obcości w poszczególnych wyrażeniach, których zaklasyfikowanie oparte na innych źródłach było niemożliwe bądź niewystarczające.

Zadanie B

W wersji polskiej:

Jednostka zakwestionowana	Osób	Uzasadnienie	Propozycja korekty
job	47	niepotrzebne zapożyczenie ten wyraz jeszcze się nie przyjął	praca (14 osób) zatrudnienie (8) zajęcie (6) miejsce pracy (1)
designerów	35	obcy wyraz z polską końcówką	projektantów (9)
przedemeryturę	31	—	wcześniejszą emeryturę (18) emeryturę (2)
pracobiorców	24	—	pracowników (12) zatrudnionych (1) ludzi (1)
wam; waszym zdaniem	17	w stylu minionej epoki	Panu; Pańskim zdaniem (7) Panu; — (1)
panie profesorze Reinhold, panie doktorze Eppler	5	—	Panie Reinholdzie, panie Epplerze (2) profesorze Reinhold, doktorze Eppler (1) dziękujemy panom (1)
20. roku życia	2	—	20 roku życia (1) dwudziestego r. ż. (1)

Najwyraźniej uwidoczniła się w teście negatywna reakcja na określone jednostki użyte w przykładach. Wszystkie wstępnie zakwestionowane przeze mnie jednostki napotkały sprzeciw respondentów. Sprzeciw ten wystąpił jednak w różnym stopniu: powszechnie zakwestionowano wyraz *job*, który tylko u trzech osób nie wywołał negatywnej reakcji; często — wyrazy *designer* i *przedemerytura*; w średnim stopniu — wyraz *pracobiorcy* oraz zwrot przez *wy*; i wreszcie z rzadka tylko — zwrot z użyciem nazwiska i zapis licznika porządkowego z kropką. Zwrot z użyciem nazwiska został ponadto przez 3 osoby zastąpiony propozycją również zawierającą nazwisko. Tak więc dwie ostatnie jednostki zostały zweryfikowane negatywnie i w świetle wyników testu nie mogą być uważane za nośniki konotacji obcości. Ciekawa jest reakcja na wyraz *pracobiorcy*: połowa ankietowanych zakwestionowała go, lecz nikt nie podał uzasadnienia, a tylko niewiele ponad połowa spośród niezadowolonych zaproponowała inne rozwiązania. Mogłoby to świadczyć o tym, że wyraz ten w momencie przeprowadzania testu (1990) jeszcze nie przyjął się w polszczyźnie, lecz już nie jest jasne, dlaczego wywołuje sprzeciw, a ponadto trudno go czymś zastąpić — jest więc potrzebny. Taki obraz

wskazuje na to, że wyraz ten podąża drogą do pełnego uznania w języku polskim, co zresztą w latach późniejszych znalazło całkowite potwierdzenie.

W wersji rosyjskiej:

Jednostka zakwestionowana	Osób	Uzasadnienie	Propozycja korekty
выходом на	44	искусственная конструкция; калька с иностранного языка; это не по-русски	информацией о (19) каналами, выходящими на (16)
борьбы и мартирологии	38	непонятно; мартирология — какой-то термин; смешение слов различных по стилю	борьбы и героической гибели (16)
благороднейшие традиции	33	неупотребительное словосочетание	—
люди творчества	27	неточность номинации	люди, занятые творческой деятельностью (4) творческие деятели (3)
харцерство, харцерок	21	неизвестное слово, неясно	—
заповедники природы	21	странное сочетание	природные заповедники (8) заповедники (7)
на Люблинщине	15	этот тип топонимов более характерен для России; образование иностранного названия по типу русского; смешно в тексте о чужой стране	в Люблинской области (3) в окрестностях Люблина (4), в районе Люблина (6)
начальниц харцерок	8	разговорный элемент в научном тексте	руководительниц харцерского движения (1)
деятелиницы	7	такого слова нет	—
национальное и социальное освобождение	7	не бывает такого; непонятное сочетание	национальное освобождение и социальный прогресс (1)
научной и культурной жизни	4	—	науки и культуры (2)

I tu również respondenci wskazali jednostki podejrzewane przeze mnie o konotację obcości; przeprowadzenie testu dało jednak jeszcze jeden rezultat: katalog takich jednostek musiał zostać uzupełniony o wyrażenia zakwestionowane przez respondentów z uzasadnieniem wskazującym na konotację obcości. Teraz zatem należało dołączyć wyraz *деятелиницы* oraz kolokację *научной и культурной жизни*. Nawet znaczna kompetencja językowa samego badacza nie jest w stanie ustrzec go przed niezauważeniem nieprawidłowości niektórych jednostek.

W wersji niemieckiej:

Aufzeichnungen der Heimat	13	unklar, unverständlich, seltsam, paßt nicht zusammen	Auszeichnungen (4) die wichtigsten Zeichen (1)
Polychromie	6	unklar, unüblich, nicht „mutter-sprachlerisch“	—
Nekropolen	5	nicht bekannt, nicht gebraucht, unüblich	—
dem Wologdaer Bauern	5	er is nich jedem bekannt	einem (4)
Die selige Kinga mit Bolesław Wstydlivy...	4	unverständlich, Namen ohne Hintergründe, unbekannt	Architekt, Komponist, usw. Sohn, Bruder von... (2)
die Skulptur wurde ausgeführt	3	—	geschaffen (2) ausgefertigt (1)
Wologdaer Bauer	2	—	ein Bauer von Wologda
Steinmetzen	2	ungewöhnliches Wort	—
die selige Kinga	2	unüblich, hört sich nicht gut an	—

Moje przewidywania potwierdziły się tylko częściowo. Respondenci zanegowali jednak szereg jednostek, których nie włączyłbym do materiału bez przeprowadzenia eksperymentu. Teraz musiały zostać uznane za nośniki konotacji obcości. I tak, zakwestionowano nie tylko formację słowotwórczą *Wologdaer*, lecz i odnoszący się do niej rodzajnik określony; oprócz tego wskazano także inne jednostki leksykalne. W tekstach 3 i 5 zgodnie z przewidywaniami nie zakwestionowano użycia żadnych nośników konotacji obcości. Wyraźnie występuje różnica z wynikami testu w wersji polskiej (tekst nr 3).

Ogólnie należy uznać przeprowadzenie tego testu za udane i pożyteczne. Pozwoliło ono zmodyfikować inwentarz jednostek przekładów, niosących konotację obcości. Medyfikacja taka nie byłaby możliwa, gdyby ograniczyć się do innych metod badania. Jednocześnie zauważmy, że niezakwestionowanie przez respondentów danej jednostki nie oznacza automatycznie, iż nie jest ona nośnikiem konotacji obcości, lecz jedynie to, że jest akceptowana w tekście przekładu (por. wynik badania testu 3 w wersji niemieckiej). Tak więc zadanie to było głównie testem na akceptację poszczególnych rozwiązań translatorskich.

Część druga składała się z kilkunastu zadań (11–17 w zależności od wersji językowej; najwięcej w języku polskim, najmniej w niemieckim). Zastosowano tu metodę testu elicytacyjnego. Większa część zadań polegała na uzupełnieniu podanej wypowiedzi lub na wyborze jednej z podanych możliwości

w redagowaniu przedstawionej wypowiedzi. Test ten uzupełnił w istotny sposób przedstawione tu wnioski, ujawniając, o ile aktualna jest w odbiorze konotacja obcości poszczególnych jednostek tekstów tłumaczonych, a także w jakie wchodzi ona koniunkcje z innymi konotacjami (szczegółowo omawiam jego wyniki w książce Lewicki 1993: 138–150, 158–169).

Eksperymentalne badanie konotacji obcości w tekście przekładu pozwala na śledzenie zmian w recepcji poszczególnych jednostek tych tekstów, a także całych ich typów, które w zależności od ewolucji normy przekładu są akceptowane bądź odrzucane. W tym sensie umożliwia ono nie tylko weryfikację korpusu jednostek, będących nośnikami konotacji obcości, lecz jest równocześnie swoistym zwierciadłem wzajemnego przybliżania i oddalania się kultur.

ŹRÓDŁA

„Forum”. Przegląd Prasy Światowej, Warszawa [rocznik 1987].

„Profil”. Czasopismo z Republiki Federalnej Niemiec, Hamburg [rocznik 1989].

„Огонёк” Иллюстрированный журнал, Москва [rocznik 1988].

„Выходят из печати”. Информация польских издателей, Варшава, № 4, апрель 1990.

Польша — страна друзей, перевод Е. К. Шпак, Warszawa [bez r. wyd.].

Rożek M., *Krakauer Kathedrale auf dem Wawel. Besichtigungsführer*, Übersetzung: J. Wydro, Kraków 1989.

Doroschinskaja J., Krutschina-Bogdanow W., *Leningrad und Umgebung. Reiseführer*, Aus dem Russ. von V. Nowak und W. Grigoriewa, Moskau 1980.

„Annales UMCS”, sec. H. [rocznik 1985].

LITERATURA

Klaudy K., 1992, *Empirical Research in Translation Studies*. [In:] *8th International Conference on Translation and Interpreting*, „Translation Strategies and Effects in Cross-Cultural Value and Shifts”, Oct. 20–22, 1992, Abstracts, Prague.

Komissarov V. N., 1973: Комиссаров В. Н., *Слово о переводе*, Москва.

Lewicki R., 1993, *Konotacja obcości w przekładzie*, Lublin.

Quirk R., Svartvik J., 1966, *Investigating Linguistic Acceptability*, The Hague.

Recker Ja. I., 1968: Рецкер Я. И., *Об одном переводческом эксперименте*, „Тетради переводчика” 1.

Rusiecki J., 1978, *Badanie zmian w składni języka polskiego za pomocą testów elicytacyjnych*, [w:] Bogusławski A., Bojar B. (red.), *Od kodu do kodu. Prace ofiarowane Profesorowi Olgierdowi Wojtasiewiczowi na 70-lecie Jego urodzin*, Warszawa.

Ščerba L., 1931: Щерба Л. В., *О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании*, „Известия АН СССР”, VII серия. Отд. обществ. наук, № 1.

RÉSUMÉ

L'article présente l'application d'une méthode expérimentale à l'étude de la traduction. En discutant les applications traditionnelles de l'expérimentation dans les travaux linguistiques, l'auteur constate qu'elles sont utiles aussi dans les recherches sur les textes traduits, et surtout sur ceux de leurs aspects qui ont une incidence sur leur réception par les destinataires. L'un de ces aspects c'est la connotation d'étrangeté. En analysant celle-ci, il faut tenir compte des données expérimentales, ce qui permet d'abord de constater la présence ou l'absence de la connotation d'étrangeté dans différentes unités et dans des aspects structuraux de la traduction; deuxièmement, cela permet aussi de mesurer le degré d'acceptation collective des solutions qui sont appliquées par les traducteurs en vue de préserver l'exotisme dans les traductions (en général ou dans des cas particuliers). L'article fait état des tests que l'auteur a pu effectuer en Pologne, en Russie et en Allemagne, et des résultats obtenus. L'étude expérimentale de la réception des textes traduits permet de suivre les changements de la norme de traduction, et devient ainsi non seulement un outil qui permet d'établir le corpus d'éléments qui sont dans la traduction chargés d'une connotation d'étrangeté, mais aussi un miroir qui reflète les contacts linguistiques et les processus de rapprochement et d'éloignement réciproques des cultures.